



Shohsanam QODIROVA,
Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: Shohsanam.kodirova25@gmail.com

Dots., Q.Olloyorov taqrizi asosida

NEMIS TILIDA QO'SHMA OTLARNING STRUKTUR TAHLILI (TABIAT HODISALARINI IFODALOVCHI OTLAR MISOLIDA)

Annotatsiya

Mazkur maqolada nemis tilidagi so'z yasash jarayoni va uning so'z boyligini kengaytirishdagi o'rni o'rganiladi. Tadqiqotda so'z yasashning asosiy turlari – kompozitsiya, derivatsiya va qisqartma so'zlar tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor kompozitsiyaga, ya'ni qo'shma so'zlarga qaratilib, ularning semantik va struktur xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Determinativ, egalik, kopulyativ va predlogli kompozitsiyalar misollar bilan yoritilib, ularning sintaktik va semantik jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari nemis tilidagi qo'shma otlarning tuzilishi, ularning tarkibiy qismlari va ma'no hosil qilish xususiyatlarini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: So'z yasashi, kompozitsiya, derivatsiya, qisqartma so'zlar, qo'shma so'zlar, determinativ kompozitsiya, egalik kompozitsiya, kopulyativ kompozitsiya, predlogli kompozitsiya, semantik tahlil, struktur tahlil, nemis tili, leksikologiya, morfologiya, qo'shma otlar.

STRUCTURAL ANALYSIS OF COMPOUND NOUNS IN GERMAN (BASED ON NOUNS DENOTING NATURAL PHENOMENA)

Annotation

This article examines the word formation process in the German language and its role in expanding vocabulary. The study analyzes the main types of word formation, including composition, derivation, and abbreviations. Special attention is given to composition, i.e., compound words, focusing on their semantic and structural characteristics. Determinative, possessive, copulative, and prepositional compounds are illustrated with examples, and their syntactic and semantic aspects are analyzed. The results of the study contribute to a deeper understanding of the structure of compound nouns in German, their constituent components, and their meaning formation features.

Key words: Word formation, composition, derivation, abbreviations, compound words, determinative composition, possessive composition, copulative composition, prepositional composition, semantic analysis, structural analysis, German language, lexicology, morphology, compound nouns.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ СЛОЖНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ПРИРОДНЫЕ ЯВЛЕНИЯ)

Аннотация

В данной статье рассматривается процесс словообразования в немецком языке и его роль в расширении словарного запаса. В исследовании анализируются основные типы словообразования, включая композицию, деривацию и аббревиации. Особое внимание уделяется композиции, то есть сложным словам, с акцентом на их семантические и структурные характеристики. Детально изучаются детерминативные, притяжательные, копулятивные и предлоговые сложные слова, приводятся примеры и проводится анализ их синтаксических и семантических аспектов. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию структуры сложных существительных в немецком языке, их составных частей и особенностей формирования значения.

Ключевые слова: Словообразование, композиция, деривация, аббревиации, сложные слова, детерминативная композиция, притяжательная композиция, копулятивная композиция, предлоговая композиция, семантический анализ, структурный анализ, немецкий язык, лексикология, морфология, сложные существительные.

So'z yasashi – so'z boyligini kengaytirishning eng intensiv usuli bo'lib, bunda boshqa tillardan so'zlarning kirib kelishi kam kuzatiladi va so'z yaratish yoki sun'iy so'z yasash ham kam uchraydi. Nemis tilida so'z yasashning bir nechta turlari mavjud bo'lib, ular birinchi navbatda qo'llaniladigan leksema va elementlarning turiga qarab farqlanadi. Yasama so'zlarning nemis tilida uchta turi mavjud bo'lib, ular quyidagilar: kompozitsiya, derivatsiya, qisqartma so'zlar. Shulardan ishimizda kompozitsiya, ya'ni qo'shma so'zlarga to'xtalamiz. Nemis tilshunosi Hans Yurgen Heringer qo'shma so'zlar haqida shunday yozadi: "In der Komposition werden mindestens zwei Lexeme zu einem komplexen Wort zusammengesetzt. Komposita können rekursiv aus wortgebildeten Lexemen gebildet werden: Biospritzerzeugung, Biospritzerzeugungsfabrik". Ya'ni kompozitsiya (qo'shma so'z) tarkibida kamida ikkita leksema birikib murakkab so'z hosil qiladi. So'z yasagan leksemalardan rekursiv shaklda qo'shma so'z yasashi mumkin (muallif tarjimai) [5].

Tadqiqot materiali nemis tilidagi otlar bo'lib, ular "Duden – das große Wörterbuch der deutschen Sprache" [2], "Der kleine Duden" [1] lug'atlaridan tanlab olingan hamda nemis olimlarining

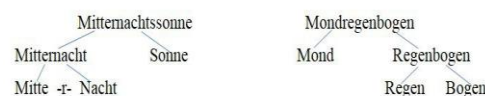
leksikologiya va semantikaga bag'ishlangan asarlari asosida yoritilgan.

Tahlil jarayonida semantik-uslubiy, struktur-tahlil metodi, komponent tahlil metodlaridan foydalanildi. Bu metodlar ishga chuqurroq yondashishga xizmat qiladi.

Tabiat hodisalarini ifodalovchi qo'shma otlar odatda ikki yoki undan ortiq so'zlardan iborat bo'lib, yangi ma'no hosil qiladi. Nemis tilida turli xil kompozitsiyalar mavjud: Determinativ kompozitsiya (Regentropfen, Sonnenaufgang, Windhose), egalik kompozitsiya (Vogelnest, Bärenhöhle), kopulyativ kompozitsiya, predlogli kompozitsiya (Überflutung, Untergang). Shulardan determinativ kompozitsiya nemis tilidagi otlar uchun so'z yasashning eng samarali turi hisoblanadi. Ikki qismli aniqlovchi birikmada chap qism aniqlovchi, o'ng qism esa aniqlanmish deyiladi. Chap tomondagi so'z o'ng tomondagi qismni tasvirlaydi, uni aniqlaydi. Misol tariqasida das Tauwetter so'zini ko'rib chiqamiz. Das Tauwetter - wärmere Witterung, bei der Schnee und Eis schmelzen [2]. Ya'niki, qor va yax erishi jarayoni. Bu o'rinda ob-havoning aynan qandayligi to'liq tasvirlangan. Chap tomonda so'z urg'usi mavjud, o'ng tomondagi qism esa, so'z

turkumini, rodini va turlanishini belgilaydi. Ikki qismli qo'shma o'tning kategoriya xususiyatlarini o'ng tomondagi so'z aniqlaganligi sababli, uni "Kopf" - bosh so'z deyish mumkin. Shuning uchun qismlarni ma'nosini o'zgartirmasdan o'rni o'zgartirib bo'lmaydi. Sternenlicht, Sonnenlicht [1]. so'zlari jenskiy rod, Lichtblitz esa mujskoy rod hisoblanadi. Qo'shma so'zlarda asosiy o'rinda qismlarga bo'linish chegarasi aniqlanishi lozim: Mondregenbogen ist Ein Mondregenbogen ist ein Regenbogen, der nicht wie der gewöhnliche Regenbogen durch das Sonnenlicht, sondern durch das Mondlicht, entsteht. Oy kamalak - bu odatdagi kamalak kabi quyosh nuri bilan emas, balki oy nuri bilan yaratilgan kamalak [7]. Mitternachtssonne - Sonne, Bu holat ierarxik tuzilishni aks ettiradi. Biroq, ba'zida aniq struktura namoyon bo'lmaydi. Noaniq holatlarda tahmin asosida ehtimoliy tuzilmani aniqlash mumkin: Mitternachtssonne qo'shma otini Mitte va Nachtssonne shakilda bo'lish mantiqan to'g'ri kelmaydi, chunki odatda Nachtssonne so'zi alohida ishlatilmaydi. Ammo Mondregenbogen qo'shma so'zi Mond va Regenbogen yoki Mond, Regen va Bogen tarzda kelishi mumkin. Bu kamida ikki tomonlama ma'no shakillanishining ikkita tahminiy tahlil imkoniyatidir. Agar bir necha turdagi tahlil qilish mumkin bo'lsa, bu tahlilda ko'rsatilishi kerak. Nominal aniqlovchi birikmada ikkinchi yasovchi doim ot bo'lib, birinchisi ham ot tarzida kelishi mumkin. Ot - Zugluft, Kugelblitz, Sandsturm, fe'l - Platzregen, yoki sifat- Niedrigwasser, Helligkeit, Präposition - der Durchzug. Boshqa so'z turkumlari uchramaydi. Ayrim birinchi bo'laklarda allomorfizm holati birikmada uchraydi: Erde- Erdbeben, platzen- Platzregen, Gebirge - Gebirgsbildung. Determinativ kompozitsiya a'zolarining ierarxik munosabatidan farqli ravishda ular kopulativ qo'shma so'zda parataktik tarzda joylashadi. Determinativ kompozitsiyalardan farqli o'laroq, ikkinchi element ham ta'kidlanishi mumkin. Biroq, bu ishonchli xususiyat bo'la olmaydi. Kopulyativ kompozitsiyalar asosan qo'shimchalarsiz yuzaga keladi. Ular o'xshash ma'noga ega so'z turkumining kamida ikkita teng leksemalaridan iborat bo'lib, ular sintaktik jihatdan ekvivalent, printsipial jihatdan bir-birini o'rnida qo'llasa bo'ladigan va ularning ma'nolari umumiy ifodaga qo'shimcha ma'no yuklay oladi. Quyida misollarni ko'rib chiqamiz: Schneeregen, Schneeschauer, Blitzkatatumbo.

die in den Polarzonen zeitweilig auch zur Mitternacht über dem Horizont steht, in der nördlichen Polarzone im Sommer, in der südlichen im Winter (Norvegiyada) Yarim tunda quyosh - qutb zonalarida yarim tunda, yozda shimoliy qutb zonasida, qishda janubiy qutb zonasida vaqtincha ufqdan yuqorida joylashgan quyosh [8].



Semantik nuqtai nazardan leksemalar o'rtasida kichkina farqlar mavjud. Schneeregen qor va yomg'irdan iborat yog'ingarchilikni bildiradi. Ko'pgina yasama so'zlar til leksik qatlamiga kiritilgan bo'lib, qo'shma so'z tarkibidagi leksemalar o'zaro o'rni almashtira olmaydi. Tabiat hodisalarini ifodalovchi otlar orasida takror qo'shma otlar uchramaydi. Qo'shma otlarni so'z yasash ma'nosiga ko'ra tahlil qilish ko'p hollarda bazi sabablarga ko'ra qiyinchilik tug'diradi. Birinchidan, determinativ (aniqlovchi) yasama otlarning semantik so'z yasash shakllari va ularning tasnifi lingvistikada juda nomuvofiq tarzda ko'rib chiqilganligi keltirilgan. Erben [3] uchta asosiy ma'noviy guruhni ko'rsatib o'tgan: subyektiv, obyektiv va ravishli. Ortner va boshqalar 34 ta asosiy turni sanab o'tadi, ular ham o'z navbatida ko'plab turlarga bo'linadi. Fleischer, Barz [4] ma'lumotlariga ko'ra, 18 ta asosiy tur mavjud bo'lib, ular ham qo'shimcha ravishda farqlanadi. Bu turlar faqat ma'lum darajada mos keladi. Yana bir muammo terminologiyaning o'zi bo'lib, uni lotin tilini o'rganib ham oson tushunib bo'lmaydi. Ma'no tahlilining o'zi juda muammoli hisoblanib, ko'plab so'zlar qo'shma ot bo'lgandagina ma'no anglatishi mumkin. Boshqa hollarda, alohida ma'no (yoki tarjima) mos kelmaydi, lekin noaniqlik ko'pincha bilvosita qilingan bo'lib, bu so'zning qurilishi bilan bog'liq. Biroq, ko'p hollarda bunday terminologik qat'iy ma'no tahlillariga ahamiyat berilganligi sababli, Fleischer, Barz [4] va qisman Ortner va boshqalarga asoslanib, determinativ qo'shma otlarning eng muhim semantik so'z yasash jadvalini quyida keltiramiz.

№	Ma'no turlari	Mazmuni	Misollar
1	agentiv	bajaruvchi yoki muallifni ifodalaydi	Luftdruck
2	äquativ	kim yoki nimaligini ifodalaydi	Schneelawine Kugelblitz Winterburan
3	dimensional (o'lchov)	daraja- o'lchovni ifodalaydi	Niedrigwasser Mittelwasser
4	final (yakuniy)	muvofiglikni, moslikni ifodalaydi	Regenwolke, Ozonloch
5	graduativ (orttirma)	kamayishini, ortishini ifodalaydi	Großtrombe
6	instrumental (vosita)	vositani ifodalaydi	Sonnenenergie
7	kausal (sabab)	asos, sababni ifodalaydi	Gaswolke
8	komparativ (qiyosiy)	solishtirish imkonini beradi	Mondlicht
9	konstitutional (tarkib)	biror narsani tashkil etuvchi qismlarni ifodalaydi	Gletscherfluss, Feuerberg
10	lokal (hududiy)	joylashuvini bildiradi	Felssturz
11	modal (modal)	uslubini, sifatini ifodalaydi	Raureif, Stillstand
12	ornativ (bezakli, jihozli)	biror narsa bilan ta'minlanganlikni ifodalaydi	Sonnenkrone
13	partitiv (qism)	qism-butun munosabatni ifodalaydi	Winteranfang
14	patiens (regishlilik)	Bog'liq bo'lgan shaxs yoki narsani ifodalaydi	Tsunami-Wellen
15	possessiv (egalik)	egalikni ifodalaydi	Gravitationswelle
16	referenziell (ma'lumot beruvchi)	mavzu, munosabatni ifodalaydi	Bärenwinterschlaf, Tierregen
17	substantiell (substansiya)	xomashyoni ifodalaydi	Sandsturm
18	temporal (vaqt)	vaqt bilan bog'liqlikni ifodalaydi	Abendrot, Morgenröte

Qo'shma otlar, kompozitsiyalar, nemis tilining muhim qismidir. Ular ikki yoki undan ortiq so'zning birikmasidan kelib chiqib, yangi ma'no birligini hosil qiladi. Yasama otlarning nemis tilida uchta turi mavjud, ya'ni bular kompozitsiya, derivatsiya, qisqartma so'zlardir. So'z yasashni doirasida kompozitsiya

(qo'shma otlarning yasalishi) so'z yasashining boshqa turlaridan son jihatdan ancha salmoqlisidir. Kompozitsiya kamida ikkita asosiy morfemadan iborat bo'ladi. Determinativ kompozitsiya esa nemis tilidagi otlar uchun so'z yasashning eng samarali turi hisoblanib, ma'no turiga nisbatan o'n sakkiz turga bo'linadi.

Tabiat hodisalarini ifodalovchi qo'shma otlar nemis tilining xilma-xil va muhim qismlaridan biri hisoblanadi. Ularni har xil turlarga bo'lish mumkin, shulardan aniqlovchi birikmalar eng keng tarqalgani hisoblanadi. Qo'shma otning ma'nosi alohida

so'zlarning birikishidan kelib chiqadi, lekin ko'pincha bilvosita hosil bo'ladi. Tabiat hodisalarini ifodalovchi qo'shma otlarni o'rganish bizga tabiatni qanday idrok etish va qanday nom berish haqida tushuncha beradi.

ADABIYOTLAR

1. Der kleine Duden. Dudenverlag, Mannheim. 2007
2. Duden – das große Wörterbuch der deutschen Sprache. Dudenverlag, Berlin. 2011
3. Erben, Johannes, Einführung in die deutsche Wortbildungslehre, Berlin. 2006
4. Fleischer, Wolfgang, Barz, Irmhild, Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache, Tübingen. 1995
5. Hans Jürgen Heringer. Morphologie. Wilhelm Fink GmbH & Co. Verlags-KG, Paderborn. 2009.
6. Hilke Elsen Grundzüge der Morphologie des Deutschen. Walter de Gruyter GmbH & Co. KG Berlin. 2011
7. (<https://vollmond-info.de/mondregenbogen-ein-seltenes-farbenspiel-im-vollmondlicht/>)
8. (<https://www.dwds.de/wb/Mitternachtssonne>)